



STORA KOPPARBERGS KYRKA

Falun 5:6, Stora Kopparbergs församling, Falu kommun, Dalarnas län



Stora Kopparbergs kyrka 2006-05-23 – Digitalfoto Rolf Hammarskiöld

BESKRIVNING

Kyrkomiljön

Stora Kopparbergs kyrka är belägen på en ås i norra utkanten av Falu innerstad. Omgivande, nu avlyst kyrkogård har en parklik vegetation med stora lövträd mellan de gamla gravplatserna. Den omgärdas av häckar och murar. Området ligger inom riksintresse för kulturmiljövården.

På kyrkogården finns flera bevarade staketgravar. Ett större reparationsprojekt inleddes 2004.



Byggnadsbeskrivning

Kyrkobyggnaden omfattar ett medeltida, treskeppigt långhus under koppartäckt sadeltak, en medeltida sakristia med låg utbyggnad gjord 1691, tresidigt kor i öster tillbyggt 1684-86, samt västtorn tillbyggt 1780. Ytterligare senare tillägg är tornspiran, de fyra små hörntornen och de tolv små spirorna på långhusets tak, alla tillkomna 1901.

Tornet har sin ursprungliga sockel av vald sten i ojämna skift, medan övriga kyrkans sockel av mejselhuggna granitblock tillkom vid reparation 1899-1901. Murarna har uppförts av tegel med kärna av gråsten i gjutverk. Strävpelare ligger i förband med korets och sidoskeppens murar.

Äldsta fasadteglén skiftar i högrött och storleken varierar, liksom skiftläggningen. Likartat är korets 1680-talstegel, tillverkat på det för Kristine kyrkobygge inrättade tegelbruket i Rankhyttan. Rundbågsfriserna utmed sidoskeppens takfall utgör en återstående medeltida tegelornering, liksom de cirkelformiga blindingarna på sakristians gavelröste. Annars förekommer stora avsnitt maskinslaget tegel, jämnare till storleken och ljusare till färgen, från lagningar 1901 och senare.



Fönstren är rundbågiga, med masverk av tegel och blyinfattade rutor av "katedralglas", delvis dekorerade. De fick sitt utseende vid ombyggnad 1899-1901, då även runda fönster upptogs i tornet och över den ena av södra sidans portaler. Numera finns dessutom yttre skyddsglas.

Till kyrkan leder tre ingångar, en i väster genom tornet och två på södra långsidan. Tornets rundbågiga portal - huvudingången som

tillkom 1781 - har en bred omfattning av putsrustik, krönt med fronton. Ingångsdörrarna är beslägna med kopparplåt med drivna ornament - tillverkningsåret 1785, Falu "brinnande berg" och ett bergslagsmärke. De båda södra ingångarna har rundbågiga öppningar i fem språng, av formhugget, delvis glaserat tegel. Dörrarna här är klädda med nitad kopparplåt.



Vapenhuset har sedan förnyelse 1967 takpanel av klyvsågad, ljusst laserad furu. Väggarna är vitslammade. I golvet ligger tegelplattor samt en fris av grå, hyvlad Gustasten. Såväl mot kyrkorummet som mot ytterdörren finns glasade vindfång inramade av kopparklätt stål.



Vapenhuset nyinreddes 1967 efter arkitekt Gösta Lilliemarcks program – Digitalfoto Sven-Erik Nylander

Kyrkorummets tre skepp täcks av inalles 19 stjärnvalv, med profilerade tegelribbor och rika stjärnmönster. Valvens anfangar har formen av tunna, utdragna pelare med skråavslutning nedåt. Tio åttasidiga tegelpelare skiljer mittskeppet från sidoskeppen. Pelarnas murverk frilades vid arkitekt Gustaf Petterssons omgestaltning 1899-1901. Sedan dess består även

valvkappornas och de övre väggytornas släta putsytor, dekorerade i klara färger på gulaktig botten. Brun oljefärg har målats på de nedersta väggfälten, i överkant avgränsade med en meanderbård. Målade dekorer inramar även fönsteromfattningarna. I fönstren sitter blyinfattade rutor av färgat glas och längst upp glasmålningar. Södra sidans ingångsdörrar täcks på insidan av spåntad, fernissad panel och ornerat järnsmide.



Kyrkorummets gestaltning präglas i hög grad av arkitekten Gustav Petterssons insatser 1899-1901. Då frilades valvpelarnas tegelmurar och nya fönster- och portomfattningar murades. Kalkstensgolv lades, mörkfernissade inredningssnickerier byggdes och dekorationsmålningar utfördes av Theodor Pettersson. Ljuskronorna från 1600- och 1700-talen elektrifierades. Digitalfoto Rolf Hammarskiöld

I mitt- och sidogång ligger ett kalkstengolv från 1898-1901, bestående av kvadratiska, omväxlande bruna och grå plattor. I koret och ett avsnitt framför bänkskärmarna ligger grå kalksten från 1979, i ett mönster av stora åttkantiga plattor och små kvadratiska. De öppna bänkraderna från 1898-1901, på fernissat brädgolv, är av mörkbetsad furu, med spåntade paneler i ryggarna och snidade gavlar. Utmed långväggarna står bänkar med spegelindelade ryggar. I norra sidoskeppet hänger en före detta altartavla från 1780: Professor Jonas Hoffmans målning som framställer Jesu korsfästelse, med förgyllt ramverk av P L Ljung.



Predikstolen och i bakgrunden 1780 års altartavla



Digitalfoto Rolf Hammarskiöld

Orgelläktaren i väster byggdes 1963 i modernistisk stil efter arkitekt Gösta Lilliemarcks ritningar. Den vilar på två betongpelare med sandblästrade och slipade ytor. Barriären och orgelfasaden är helt plana, utförda i lackad ek. Bakomvarande rum i tornet används av kyrkomusiker och kör. Dessutom finns mindre arbetsrum.

Korets valv är rikare dekorerade än övriga kyrkorummets. Väggarnas höga, brunbetsade väggpaneler i nygotik uppsattes 1899-1901. Mitt i står ett altarbord av kalksten, från 1978-79, med framförvarande lös altarring. Bakom kvarstår det tidigare altaret från 1900, murat av tegel nära östra gavelväggen och täckt med kalkstensskivor. Altarprydnaden är i ljus, oljad ek, med skulpturer snidade i vitbok och lönn. Gavelväggen upptas av ett högt trekopplat fönster med en glasmålning som framställer Jesu uppståndelse. Angränsande längst fram i södra sidoskeppet finns plats för kören. I norra sidoskeppets främre del har ett sidokapell för dop inretts med lösa stolar, ett litet altarbord i trä, samt medeltida dopfunt av uppländsk kalksten.



Höga brunbetsade väggpaneler binder samman koret med sidoskeppens främre delar. Digitalfotografier Sven-Erik Nylander

Sakristian mitt på norra sidoskeppet är till sin västra del medeltida, täckt med två kryssvalv. Golvet är belagt med ekparkett. Möblerna från 1900 tillverkades av falusnickaren Axel Johansson. Över detta rum finns en kryssvälvd läktare av medeltida ursprung, ”gapskulle”, som öppnar sig mot kyrkorummet. Läktarbarriären av mörkbetsad furu uppsattes 1900. I sakristians östra del, tillbyggd 1691, är ett kupolvalv slaget och i nordost finns ett litet altare.

Gapskullen och sakristiportalen



Byggnadshistorik

Delade meningar råder om kyrkans tillkomst. Mest vedertagen är idag uppfattningen att kyrkan uppfördes som en treskeppig hallkyrka någon gång under 1400-talets senare hälft. Murarna uppfördes i huvudsak av tegel och yttertaket var spåntäckt, i mitten krönt med en klockförsedd takryttare. Väggarna kompletterades runt om av tolv strävpelare med småtorn. I de ursprungliga fönstren satt troligen masverk av kalksten eller tegel. Över kyrkorummet slogs 16 stjärnvalv. Koret avgränsades med ett skrank och hade sannolikt ett fristående altare med altarskåp. En tunnvälvd sakristia utbyggdes mot norr, med en kryssvälvd läktare/gapskulle i övervåningen. Kyrkans storklockor hängde i en klockstapel.

Omkring 1500 tillbyggdes ett vapenhus på södra långsidan. Sedan en brand inträffat 1569 blev yttertaket successivt omlagt med kopparplåt.

I början av 1600-talet tillkom ett nytt korskrank, varvid man sannolikt utgick från den medeltida föregångaren. Ett nytt altare murades invid dåvarande gavelväggen. I södra sidoskeppet byggdes en två våningars läktare för män. Den första kända orgeln installerades 1611 på gapskullen. Omkring 1618 kom den alltjämt bevarade predikstolen i ek på plats, helt fullbordad 1624. Slutna, dörrförsedda bänkkvarter byggdes 1659. Under denna tid blev fönstren fler och större. I tillkommande öppningar sattes gallerfönster av järn.

Vid en stor utbyggnad 1684-86 fick långhuset dagens omfång, genom att de tre skeppen förlängdes österut med vardera ett valv. Koret byggdes till, med gavlar murade i vinkel likadant som på Kristine kyrka. Däremot revs de medeltida småtornen på långhusets strävpelare. Altarskåpet, korskranket och predikstolen flyttades österut i det utökade kyrkorummet. Altare murades invid den nya gavelväggen. Ytterligare en utbyggnad skedde 1691, då sakristians östliga kupolvälvda rum lades till. År 1698 flyttades orgelverket från gapskullen till en nybyggd läktare i väster.



Kyrkans exteriör åren 1691 – 1757.
Rekonstruktion av Eric Hammarström

Under hela 1600-talet gravsattes bergsmän och andra välbärgade inne i kyrkan, så att golvet i allt större utsträckning upptogs av gravhällar. En mängd epitafier prydde pelare och väggar.

Vid blixtnedslag i takryttaren den 23/6 1757 bröt eld ut och förstörde hela yttertaket och tre av kyrkorummets valv, liksom orgelverket. Annan fast inredning måste evakueras. Vid följande reparationer valdes att inte återuppföra takryttaren. Takets omläggning skedde med brandskadad koppar som blivit omsmält i Avesta.

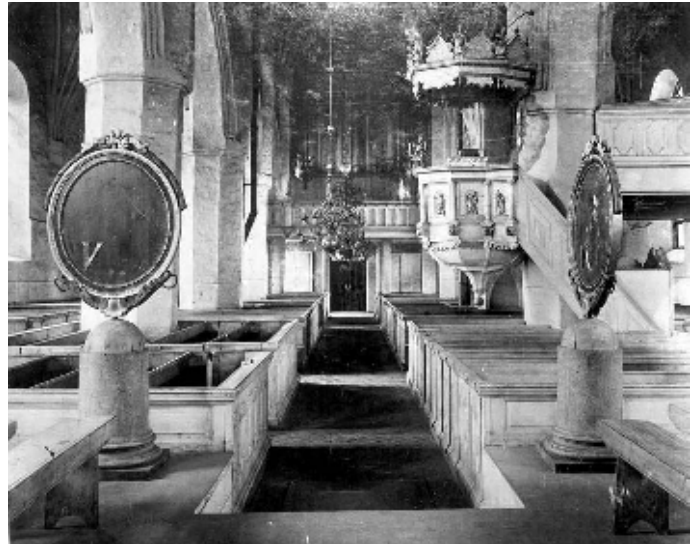
Då biskop Benzelstierna visiterade 1770 efterlystes en uppröjning av allt gammalt, som inte längre tjänade gudstjänstens behov. Bland annat föreskrevs att det medeltida altarskåpet borde avlägsnas. Så skedde vid en förnyelse av koret 1780, då även korskranket revs. En ny altarring av trä byggdes, med fyllningar och ramverk målade i vitt med blå lister. Predikstolen ommålades likadant och möjligen fick även bänkkvarteren en ljus färgsättning. Det murade altaret från utbyggnaden 1686 behölls, men inkläddes med trä som marmorades. Altarskåpet ersattes med en avsevärt större altarprydnad, ritad av Olof Tempelman. För att den skulle komma till sin rätt blev korets östra gavelfönster igenmurat.



Altarringen från 1780 togs ur bruk 1900 men har sparats på kyrkvinden.

Åren 1780-81, i direkt samband med korets förnyelse, uppfördes kyrkans västtorn. Material till detta stora bygge erhöles genom rivning av sydsidans vapenhus och västra gavelns mur. Klockstapeln revs och de fyra klockorna flyttades upp i det nybyggda tornet, från början krönt med endast en karnissvängd, kopparklädd huv. Den nya västportalen gjordes i nyklassicistisk stil, med en bred omfattning av putsrustik. Där insattes senare den så kallade varpdörren, klädd med koppar från den tidigare västportalens dörr.

En stor inre förnyelse inleddes 1799 med så kallad gravrannsaking. Generellt uttalades att *"Var och en i allmänhet borde övertalas till det förnuftiga beslutet att från all begravning i kyrkan avstå och sedan sådant blivit gjort, skall golvet överallt sättas i vederbörligt stånd"*. Fram till 1815 igenfylldes samtliga gravar inne i kyrkorummet. Det befintliga golvet av gravhällar och tegel ersattes med plank. Epitafier som suttit på kyrkorummets pelare borttogs *"så bristfälliga att man beförde att de skulle falla ner av sig själva och förorsaka någon olycka"*. Dessutom revs södra sidoskeppets allt bräckligare läktare. Kyrkans yttre förändrades vid samma tid genom att yttertaket efterhand spåntäcktes, då kopparen skadats vid stormar. De alltmer rostangripna gallerfönstren reparerades, några byttes ut helt.



Fotografiet ovan togs sannolikt på 1890-talet, strax före omgestaltningen runt sekelskiftet 1900. I förgrunden ses korets kraftigt upphöjda brädgolv, lagt 1815. De slutna bänkkvarteren var byggda 1719, eventuellt även tidigare. Predikstolen var då vitmålad och något mindre smyckad än idag. I fonden ses västläktaren från 1698, med en orgel som kom på plats 1861-62 och 1899 nerflyttades till norra sidoskeppet. Till höger ses norra sidoskeppets läktare, utbyggd 1716 i anslutning till gapskullen och riven 1899.

Nästa stora förnyelse, verkställd 1899-1901 efter arkitekt Gustaf Petterssons program, var genomgripande för både exteriör och interiör. Långhuset fick en ny granitsockel, stora delar av befintligt fasadtegel utbyttes och fönsteröppningarna utvidgades. Istället för 1600- och 1700-talens gallerfönster murades nygotiska tegelmasverk, som inramade blyinfattade rutor av färgat "katedralglas". Nygotikens ideal styrde även omgestaltningen av södra portalerna och tornet, som fick en hög spira rest ovanpå befintlig huv, samt småtorn i hörnen. På ytterväggarnas strävpelare restes småtorn, vilka skulle motsvara dem som funnits före branden 1757. Östra gaveln återfick ett fönster, som gjordes trekopplat och med glasmålning. Yttertaket täcktes med skifferplattor lagda i mönster.

Ännu mer förändrades kyrkans inre, vars valv och väggar nyputsades och fick dekorativa målningar. Pelarna mellan mitt- och sidoskepp fick sina tegelmurar frilagda. Trägolven från 1800-talets början revs ut, undergolv av betong göts och belades med polerade kalkstensplattor. 1600- och 1700-talens slutna bänkkvarter ersattes med öppna bänkrader. Västra läktaren och norra sidoskeppets läktare revs - orgelverket flyttades ner till norra sidoskeppet. All målning skrapades av från predikstolen som nydekorerades och fernissades. Ett nytt, fristående altare murades av tegel, på framsidan och gavlarna täckt med kalksten från Yxhult. Altarprydnad och altarring nytillverkades av ljus ek.

På 1930-talet skedde en mer begränsad förnyelse, då altarprydnaden minskades till förmån för glasmålningen i bakomvarande fönster. I norra sidoskeppet iordningställdes en dopplats.

1963 återfick kyrkan en orgelläktare i väster, byggd efter ritningar av arkitekt Gösta Lilliemarck. Hela konstruktionen var modern, med bärande betongpelare vars ytor sandblästrades och slipades. Orgelverket fick en rent modernistisk utformning, en kontrast till kyrkorummet i övrigt. Arkitekt Lilliemarck anlätades även fyra år senare, då vapenhuset nyinreddes. Dess tidigare putsade tak kläddes med furupanel, nytt tegelgolv lades och väggarna slammades tunt så att murverket kan urskiljas. Glasade dörrpartier sattes upp mot västportalen och kyrkorummet, istället för tidigare panel och pardörr.



Åren 1901-1978 hade koret en sluten altarring av ek, i samma stil som den ännu bevarade väggpanelen.

Vid kyrkorummets senaste större förnyelse, 1978-79, tillkom ett fristående altare och lösa knäfall. Sekelskiftets altarring borttogs då, men det murade altaret fick av praktiska skäl vara kvar. Valvens och väggarnas målningar rengjordes med bröd. Golvvärme installerades under bänkar och kor.

Yttertakets skiffer som legat sedan 1900 ersattes med kopparplåt vid en stor omläggning 1978-79. Samtidigt lagades fasadmurarna och fönstren kompletterades med yttre skyddsglas.

Kulturhistorisk karakteristik och bedömning

Att Stora Kopparbergs kyrka är medeltida, troligen uppförd under senare delen av 1400-talet, framgår i första hand av de yttre strävpelarna, kyrkorummets stjärnvalv och bärande pelare, samt gapskullen över sakristian. Annars präglas byggnaden mer av 1600-talets om- och tillbyggnader, jämte omgestaltningen 1899-1901 i utpräglad nygotik.

Då koret byggdes till 1685-86, med sin tresidiga gavel, tjänade uppenbarligen Kristine kyrka som stilmässig förlaga. Västtornet som tillkom 1781 fick en nyklassicistisk västportal och hörnpilastrar.

Till de nygotiska sekelskiftesdragen i kyrkans exteriör hör de spetsbågiga fönstren med tegelmasverk, småtornen på strävpelarna och västtornets hörn. Från samma tid är långhusets granitsockel och en stor del av fasadteglet. Kyrkorummet präglas i ännu högre grad av 1899-1901 års omgestaltning, efter arkitekt Gustaf Petterssons program. Vid sidan av ett nygotiskt formspråk fanns ambitionen att framhäva de konstruktiva materialen, genom att valvpelarnas tegelmurverk frilades och predikstolen skrapades ren från befintlig målning. Tillkommande bänkinredning laserades endast och runt fönstren murades nya tegelomfattningar.

Moderna kontraster till kyrkorummet i övrigt är vapenhusets inredning från 1967 och västläktaren från 1963. Den dämpade, varma färgskalan gör att dessa senare tillskott trots klart avvikande former harmonierar med den dominerande, äldre inredningen.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- Kyrkans medeltida murverk är omistligt (liksom bevarade medeltida inventarier)
- Gapskullen över sakristian är en av få bevarade i sitt slag.
- 1903-06 års nygotiska gestaltning genomfördes konsekvent och sätter stark prägel, såväl på exteriör som på interiör.
- Orgelläktaren i modernistisk stil utgör en spännande, välgjord kontrast.
- Kyrkogårdens gravstenar har nyligen dokumenterats, men ännu inte fått närmare kulturhistorisk värdering.

(För övrigt: I kyrkans vindsutrymmen förvaras gamla inredningsdetaljer, vilka bör tas upp i inventarieförteckningen. Om möjligt bör en del återföras till kyrkorummet, så att fler kan ta del av dem.)

Källor och litteratur

Otryckta källor

Riksantikvarieämbetets antikvarisk-topografiska arkiv (ATA):

- Protokoll från inventering 1828
- Beskrivning 1964-10-25 för nyinredning av vapenhuset (1967)
- Konserveringsrapport 1998-02-26, avseende altarprydnad och predikstol

Stora Kopparbergs församlings arkiv (STFA):

- O I a: 4, Handlingar angående läktarbygget 1963
- O I a: 4, Byggnadsbeskrivning 1967-02-10
- Handlingar om 1978-79 års upprustning (ej förtecknade)

Västerås stifts arkiv (VS):

- Västerås domkapitel E IV a: 14b, Inventarium upprättat den 9 juni 1797
- Västerås domkapitel E IV a: 14b, inventering den 16 maj 1815
- Västerås domkapitel F III A: 3, visitation 1623
- Västerås domkapitel F III A: 12, visitation 1672
- Västerås domkapitel F III A: 32, protokoll från generalvisitation den 2 augusti 1813
- Västerås domkapitel F III A: 35, visitation 1867

Litteratur

Ahlberg, Hakon och Björklund, Staffan: Dalarnas kyrkor i ord och bild, s 257-260

Förlag: Staffan Björklund 1996

Ekström, Gunnar: Stora Kopparbergs kyrka – Historisk översikt samt vägledning, Falun 1952

Inventarium över svenska orglar, 1990: 1, Västerås och Karlstads stift, redigerad av Tore

Johansson – Förlag Svenska orglar, Tostared 1990

Redelius, Gunnar: Stora Kopparbergs kyrka – Västerås 1981

Sjögren, Josef: Orgelverken i Västerås stift – En historisk översikt 1952, Nordiska museet/Stockholm 1952

Sveriges kyrkor – Konsthistoriskt inventarium, Dalarna - band 2, häfte 1. Falun av Gerda Boëthius, s 3-76 – Stockholm 1941

Sammanställning av viktiga händelser för kyrkan, relaterade till källor

Årtal	Händelse	Kommentar	Upphovsman	Källa
1450-1500	Nybyggnad	I ett visitationsprotokoll 1797 angavs ”kyrkans foundationstid” till år 1471. Kyrkan uppfördes som en treskeppig hallkyrka. Kyrkans murar bestod i huvudsak av tegel och yttertaket var spåntäckt. Ytterväggarna stöddes runt om av tolv strävpelare med småtorn. Gavlarna ornerades med rundbågsfriser. Över kyrkorummet slogs inalles 16 stjärnvalv, med profilerade ribbor och ett rikt formmönster. Tunnvälvd sakristia var utbyggd mot norr. I dess övervåning fanns en läktare, gapskulle. <u>Observera!</u> För denna datering svarar Gunnar Redelius (kyrkobeskrivning 1981). Gerda Boëthius gör i sin historik från 1941 bedömningen att kyrkans äldsta delar tillkom redan på 1300-talet. Idag är Redelius datering den mer vedertagna.		VS: E IV a: 14b, inventering 1797 Ahlberg, s 257-258 Redelius, s 2
1500 (ca)	Nybyggnad – vapenhus	Vapenhus blev tillbyggt på södra långsidan. Det inreddes med väggfasta bänkar och bord.		Sveriges kyrkor, s 37
1569	Ändring – ombyggnad, tak	Kyrkans tak började successivt täckas med koppar, efter en brand.	Bengt Jönsson på Stennäset	Sveriges kyrkor, s 23
1601	Fast inredning – skrank	Nytt korskrank byggdes, varvid man sannolikt utgick från ett medeltida skrank		Sveriges kyrkor, s 46
1604	Fast inredning – altare	Altare murades intill den dåvarande korväggen. Hela kyrkans tak var nu koppartäckt, fränsett norrsidans nedre fall.		Sveriges kyrkor, s 23, 46
1605	Fast inredning – läktare	I södra sidoskeppets västra del byggdes en läktare i två våningar, avsedd för manliga besökare		Sveriges kyrkor, s 54
1611	Fast inredning – orgel	En orgel kom på plats. Enligt uppgift hade den 16 stämmor och var placerad på ”gapskullen”, läktaren över sakristian norr om koret.	Orgelbyggare Paul Möller	Sveriges kyrkor, s 54-55
1617-18	Fast inredning – predikstol	Predikstol i ek tillverkades. Korgen smyckades med figurer föreställande Kristus, de fyra evangelisterna samt två av apostlarna. De skulpterades i en stil som hörde hemma i Nordtyskland, eller i någon av de nordtyska verkstäder som var sysselsatta i Stockholm vid denna tid. Ursprungligen var predikstolen rikt målad och förgylld. Den kom på plats 1618 (helt fullbordad 1624) I västra gavelns portal sattes en kopparklädd pardörr	Bildsnidare Mats Jönsson med flera Jost Timme (dörr)	Sveriges kyrkor, s 18, 44, 48-50 VS: F III a: 12, visitation 1672
1623	Fast inredning – läktare	Av visitationsprotokoll detta år redovisas tre läktare (den västra, norra sidoskeppets och gapskullen)		VS: F III a; 3, visitation 1623
1627	Fast inredning – skrank	Korskranket bemålades med avbildning av de fyra evangelisterna		VS: F III a: 12, visitation 1672
1633-34	Ändring – ombyggnad, tak	Korets koppartak blev omlagt		Sveriges kyrkor, s 23, 37, 71-72
1659	Fast inredning – bänkinredning	Bänkinredning nybyggdes helt		VS: F III a: 12, visitation 1672
1665	Fast inredning – orgel	Orgelverket byggdes ut till 22 stämmor. Orgelläktaren blev ombyggd.	Frants Boldt	VS: F III a: 12, visitation 1672 Sjögren, s 241

Årtal	Händelse	Kommentar	Upphovsman	Källa
1667	Ändring – ombyggnad, tak	Taket på dåvarande vapenhuset i söder täcktes med kopparplåt		Sveriges kyrkor, s 37
1684-86	Nybyggnad – korparti Valvslagning Rivning	Kyrkan förlängdes österut med ett valv i samtliga skepp och erhöll ett utbyggt, smalare kor, liksom på Kristine kyrka med vinkelmurade gavlar. Korets fasadmurar uppfördes av tegel i renässansförband. Stenarna kom från Rankhyttans tegelbruk, inrättat för Kristine kyrkobygge. Småtornen på långhusets strävpelare revs. Korskranket och predikstolen flyttades österut i det utökade kyrkorummet (begravningsvapen nedtogs från korskranket) Det medeltida altarskåpet flyttades till ny plats i det utökade koret	Byggmästare Erik Malm, Västerås	Sveriges kyrkor, s 13, 37, 47, 54 VS: E IV a: 14b, inventering 1797
1691	Tillbyggnad	Sakristian på norra sidan utvidgades. Över det tillkommande rummet slogs ett lågt kupolvalv med stjärnmönster, utan ribbor.	Murmästare Olof Persson, Hedemora	Ekström Sveriges kyrkor, s 22, 37
1698	Fast inredning – läktare	I väster byggdes en orgelläktare i två våningar. Orgeln flyttades dit från gapskullen, reparerades och utökades till 26 stämmor. Läktaren var sammanbyggd med norra sidoskeppets kvinnoläktare.	Orgelbyggare Johan Cahman	Sveriges kyrkor, s 53-55 Sjögren, s 241-242
1709	Vård/underhåll	Valven lagades		Minnestavla i vapenhuset
1716	Fast inredning - läktare	Gapskullen byggdes ut till kvinnoläktare		Sveriges kyrkor, s 54
1719	Fast inredning – bänkinredning	Sluten bänkinredning byggdes, med fasader uppbyggda av åttkantiga fält, inramade av lister		Sveriges kyrkor, s 51
1746	Fast inredning - predikstol	Predikstolen reparerades		VS: E IV a: 14b, inventering 1797
1757	Brand – delvis förstörd	Den 23/6 1757 slog blixten ner i kyrkan. Den eldsvåda som utbröt brände ner tak och takryttare. Tre av kyrkorummets valv förstördes, liksom orgelverket. Annan fast inredning måste evakueras. Valven lagades och yttertaket restes på nytt, men takryttaren återuppfördes inte. Medan reparationerna pågick flyttades det medeltida altarskåpet ut till hospitalet, för att sedan placeras på korets södra sida, inom ett därför byggt skrank Bänkinredningen lagades Läktarna reparerades/återuppfördes		VS: E IV a: 14a, kollektansökan 31/8 1757 Minnestavla i vapenhuset Sveriges kyrkor, s 41, 51, 54
1757-59	Ändring – ombyggnad, tak	Hela taket täcktes med ny koppar, tillverkad av brandskadad koppar som blivit omsmält i Avesta Det brandskadade orgelverket blev nödortfött återställt		Sveriges kyrkor, s 23-24 Sjögren, s 242
1770	Äldre kulturhistorisk inventering	Vid visitation detta år sökte biskop Benzeltierna få till stånd en uppröjning av allt gammalt, som inte direkt tjänade gudstjänstens behov. Han föreskrev att det medeltida altarskåpet skulle flyttas ut ur kyrkan. Dessutom anmärktes att södra sidoskeppets läktare var bristfällig.		Sveriges kyrkor, s 41, 47
1775	Fast inredning – predikstol	Predikstolen blåmålades invändigt		Ekström

Årtal	Händelse	Kommentar	Upphovsman	Källa
1779	Vård/underhåll, exteriör	Kyrkans fasader slammades i rött (rester av den röda färgen sitter kvar på en del tegelstenar)		Sveriges kyrkor, s 13
1780	Fast inredning – predikstol Fast inredning – altarpupsats	Predikstolen ommålades i vitt och guld med blå lister. Ny altarring av trä byggdes, med fyllningar och ramverk målad i vitt med blå lister. Det murade altaret inkläddes med trä som marmorades. Ny altarprydnad uppsattes, med snidat, förgyllt ramverk och tavla som framställde Jesu korsfästelse. Korets gavelfönster sattes igen Korskranket revs Det medeltida altarskåpet borttogs och har inte senare återfunnits.	Olof Tempelman, Överintendents - ämbetet Bildhuggare Ljung Snickarmästare Köppen Målarmästare Svedin Johansson	Ekström Sveriges kyrkor, s 44-45, 50, 76 VS: E IV a: 14b, inventering 1797
1780-81	Nybyggnad – torn Rivning	Kyrkans västtorn uppfördes, till stor del av tegel från dessförinnan rivna vapenhuset och östra gavelns mur. Tornet murades i renässansförband och kröntes med en kopparklädd karnissvängd huv Klockstapeln revs, de fyra klockorna flyttades upp i tornet. Ett av långhusets fönster nygjordes		VS: E IV a: 14b, inventering 1797 Sveriges kyrkor, s 25, 50
1784	Fast inredning – orgel	Orgelverket reparerades (decimerat sedan branden 1757)		Sjögren, s 242
1785	Fast inredning – port	I tornets västportal, från 1781, sattes den så kallade Warpdörren, klädd med driven kopparplåt. Kopparen hade tagits från den tidigare västportalens dörr, vilken suttit i den nu inbyggda västra gaveln.	Johan Brendberg	Ekström, s 5 Redelius, s 4 Sveriges kyrkor, s 17-18
1788	Specifika inventarier – tornur	I tornet installerades ett urverk, skänkt av bergslaget		VS: E IV a: 14b, inventering 1797
1789	Vård/underhåll	Kyrkorummets 19 valv lagades och vitlimmade		VS: E IV a: 14b, inventering 1797 Minnestavla i vapenhuset
1795-96	Ändring – ombyggnad, fönster	Fyra fönster nygjordes		VS: E IV a; 14b, inventering 1797
1797		Kyrkans koppartak skadades svårt vid en storm		VS: E IV a; 14b, inventering 1797
1797-1813	Ändring – ombyggnad, tak Vård/underhåll	Valvet över sakristian iståndsattes. Stora kyrkoporten lagades. Kyrkans stormskadade koppartäckning blev efterhand ersatt med tjärade spån. Vid visitation 1813 var sakristians och långhusets hela övre takfall spåntäckt. Församlingen hade beslutat att även lägga spån på det nedre takfallet när kopparen där ”blir hålig” I kyrkorummet blev flera gravar igenfyllda, efter verkställd så kallad gravrannsaking 1799. En uttalad avsikt var att fylla igen alla gravar. Generellt uttalades ” <i>Var och en i allmänhet borde övertalas till det förnuftiga beslutet att från all begravning i kyrkan avstå och sedan sådant blivit gjort, skall golvet överallt sättas i vederbörligt stånd</i> ”		VS: F III A; 32, visitation 2/8 1813

Årtal	Händelse	Kommentar	Upphovsman	Källa
1814	Vård/underhåll – exteriör Ändring – ombyggnad, golv Rivning	Den 4 juli 1814 påbörjades en stor inre reparation (efter sockenstämmobeslut den 18/5) Kyrkans och sakristians nylagda spåntak tjärströks Befintliga gravar inne i kyrkan fylldes igen Epitafier (minst 16 stycken) som suttit på kyrkorummets pelare borttogs ”så bristfälliga att man befارade att de skulle falla ner av sig själva och förorsaka någon olycka” Nytt trägolv lades i sakristian Korets golv höjdes och belades med plank Södra sidoskeppets läktare (1605) revs, ”såsom varande bristfällig, även anmärkt vid generalvisitationen 1770” Ett förfallet bisättningshus vid södra portalen revs		VS: E IV A; 14b, inventering den 16/5 1815 Sveriges kyrkor, s 66-71
1815	Ändring – ombyggnad, golv Vård/underhåll	Upprustningen som inletts sommaren 1814 återupptogs den 20 mars 1815 . Alla gravstenar lyftes ut ur kyrkorummet, liksom allt angränsande golvtegel. Ett nytt golv av plank lades istället, likadant utfört som i koret och sakristian året innan. Vapenhusets tak underslogs med bräder och spräckpanel, varpå det putsades med gips.		VS: E IV A; 14b, inventering den 16/5 1815
1836		Predikstolen blev helt ommålad.		Ekström
1861	Specifika inventarier – tornur	Ett nytt tornur blev insatt. (Stjärnsundsuret från 1788 såldes vid offentlig auktion)	Pell Erik Persson, Kråkberg	VS: F III a; 35, visitation 1867 Ahlberg, s 260
1861-62	Fast inredning – orgel	19-stämmigt orgelverk tillkom	Åkerman och Setterquist	VS: F III a; 35, visitation 1867
1899-1901	Ändring – ombyggnad, fönster, tak Fast inredning – bänkinredning, orgel Rivning Teknisk installation – el, värme	Stor om - och tillbyggnad: Yttre väggar och strävpelare murades delvis på nytt. Sockel, tak, fönster, portaler och trappor nygjordes Yttertaket täcktes med skiffer lagt i mönster Strävpelarna försågs med småtorn Tornet fick fyra småtorn och en hög, spetsig spira, alla kopparklädda. Urtavlorna pryddes med kopparvingar. Alla fönster utvidgades, fick tegelmasverk och katedralglas i blyspröjs. Korets östra gavelfönster återöppnades, gjordes trekopplat och försågs med glasmålning Västra läktaren (1698) och norra sidoskeppets läktare (1716) revs. Orgeln flyttades ner till norra sidoskeppet. Valv och pelare lagades Öppen bänkinredning tillkom Nytt, fristående altare murades av tegel, på framsidan och gavlarna täckt med kalksten (Yxhult). Altarprydnad byggdes i ljus ek med reliefer, föreställande Kristi dop, nattvarden och Bergspredikan, krönt av en Kristusbild. (1780 års altartavla flyttades till norra sidoskeppet). Altarring byggdes av ljus ek, klädd med violett tyg. (Altarringen från 1780 sparades) Predikstolen tillfördes nytillverkade detaljer Elektrisk belysning och centralvärme infördes	Arkitekt Gustaf Pettersson Dekormålare Theodor Pettersson Bildhuggare Eugen Hammarberg Neuman & Vogel Orgelbyggeri Åkerman och Lund	Redelius, s 16 Sveriges kyrkor, s 15, 22, 26, 54

Årtal	Händelse	Kommentar	Upphovsman	Källa
1932	Fast inredning – altarprydnad	Altarprydnaden minskades i omfång, då den ansågs skymma korets trekopplade fönster		Ekström
1936	Fast inredning – altare	I sakristians nordöstra hörn uppsattes ett altare, med kors av svartbetsat trä		Ekström
1963	Fast inredning - läktare	Bygge av ny orgelläktare Två prefabricerade betongpelare med sandblästrade och slipade ytor restes. På pelarna göts läktarplattan, med tillhörande primärbalkar Läktargolvet belades med Kork-o-plast (Wicanders korkfabriker) I tornet göts ett betongvalv för sprinkleranläggning Klockbockarna fick ett nytt bärlag av betong Orgel med modernistisk fasad i lamellträ byggdes	Arkitekt Gösta Lilliemarck Ingenjör Egil Forsberg Byggnadsfirman Bröderna Tägtsten Orgelfirman Frobenius, Lyngby (Dk)	STFA: O I a: 4, PM 1962-12-05, Entreprenad - kontrakt 1963-01-23
1967	Ändring – ombyggnad , interiör	Inre förnyelse av vapenhuset: Väggarna putsades på nytt. Taket kläddes med klyvsågad furupanel som laserades (taket var tidigare ribbputsat) Vapenhusets betonggolv uppbilades, ny grus- och sandbädd lades ut, samt fuktspärr Nytt golv lades av tegelplattor (preeria) samt en fris av grå, hyvlad Gustasten. Mot kyrkorummet gjordes ett glasat, kopparklätt stålparti (istället för tidigare inre port) På vapenhusets väggar uppsattes lampor i mörk, oxiderad koppar. Långhusets yttertak reparerades	Arkitekt Gösta Lilliemarck	STFA: O I a: 4, Byggnadsbeskrivning 1967-02-10 ATA: Beskrivning 1964-10-25
1978-79	Ändring – restaurering, interiör Ändring – ombyggnad, golv Fast inredning – altare, altarring	Valv och väggar rengjordes med bröd Bänkkvarterens brädgolv sänktes till samma nivå som mittgången Golvvärme lades under bänkkvarterens och korets golv I koret lades kalkstensgolv Orgelläktaren lagades I sakristians lägre del lades kalkstensgolv, istället för tidigare ekparkett. I sakristians övre del behölls parkett Ny lös altarring sattes upp, befintlig fast bortmonterades Ett fristående altarbord tillkom Nytt andaktsaltare iordningställdes i sakristian I tornkammaren över vapenhuset inreddes rum för kyrkokören	Arkitekt Jack Hansson Skånska cement-gjuteriet Konservator Evald Håkansson	STFA: Beskrivningar april 1978, protokoll 1979 slutbesiktning 1979-06-27 Minnestavla i vapenhuset
1987	Vård/underhåll, exteriör	Kyrkans fasadmurar lagades, varvid skadade stenar utbyttes och nya fogar runt lagningarna gjordes med något indragen ytteryta Yttertaket blev omlagt. Falsad koppar lades istället för tidigare skiffer Tornets spira och fialer täcktes med ny koppar. Trästommen i västporten utbyttes, yttre kopparbeklädnad återanvändes. På fönstrens utsidor sattes skyddsglas	Bjerking ingenjörbyrå	STKA: Slutbesiktning 1987-12-09 ATA: Tillstånd 1987-08-31, bet 3683/87

Årtal	Händelse	Kommentar	Upphovsman	Källa
1997	Vård/underhåll, interiör	Partiell rengöring av kyrkorummets väggar skedde (15 nedsmutsade fält)	Konservator Lennart Persson	ATA: Konserveringsrapport 1998-02-26
2002-2003	Ändring – ombyggnad, interiör	Körrummet bakom orgelläktaren byggdes om. Genom att en mellanvägg borttogs utökades övningslokalen. Ett nytt trappräcke i smide med laminerat glas uppsattes		Dalarnas museum: Antikvarisk rapport 2003-12-02, dnr 35/02

Redaktionella uppgifter

Inventeringsperiod: april, maj 2006

Fältinventering: Rolf Hammarskiöld, Västerås stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning: Rolf Hammarskiöld, efter samråd med referensgrupp utsedd av Västerås stift

Sammanställning: Rolf Hammarskiöld, Västerås stift

Rapporten färdigställd: 2006-12-29